

УДК: 340.114:167.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.23>

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ

Котенко М.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8046-6641>

Котенко М.В. Правове закріплення інтелектуальної власності як складової термінологічного апарату.

В роботі автором визначено актуальність теми наукового дослідження. Відзначено, що принципів вивчення інтелектуальної власності як самостійного правового терміну зумовлено: по-перше, загальним методологічним значенням вивчення та удосконалення понять і категорій юриспруденції, а також термінології, що вживається в актах правотворчості, правотлумачення та правозастосування; по-друге, існуючими недоліками її термінологічного закріплення в положеннях як актів міжнародного права, так і актів законодавства України; по-третє, доктринальною невизначеністю інтелектуальної власності як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки

Доведено перспективність використання ціннісно-правового підходу, що було взято за основу вивчення інтелектуальної власності як особливо ціннісно-правового феномену, що дозволить не лише визначити ключові властивості інтелектуальної власності, але і вкласти їх в основу удосконаленого понятійного визначення і термінологічного закріплення. Встановлено стан наукової розробки тематики статті. На підставі проведеного аналізу стану термінологічного закріплення інтелектуальної власності, що представлено в положеннях міжнародних правових актів та актів законодавства України, надано йому критичну оцінку, визначено недоліки. Встановлено, що переважна більшість вчених до розуміння інтелектуальної власності підходять з точки зору протилежних теорій – пропріетарної та теорії виключних прав. При чому навіть в юридичній науці вченими вже ведеться дискусія щодо того, чи стосуються ці теорії інтелектуальної власності чи все ж таки теорії прав інтелектуальної власності.

Узагальнено, що наявний стан термінологічного визначення поняття «інтелектуальна власність» відображає: по-перше, ціннісне сприйняття інтелектуальної власності як такої, що потребує персоналізації та визначення кола прав суб'єктів, з метою її потенційної юридичної охорони та

можливого правового захисту; по-друге, інтелектуальна власність розглядається як результат творчої діяльності, що може здійснюватися лише людиною в силу її творчих (інтелектуальних) здібностей; по-третє, правотворець чітко визначає сфери творчої діяльності людини, де результатом буде інтелектуальна власність, до яких відносить виробничу, наукову та художню; по-четверте, інтелектуальна власність розуміється крізь призму персоніфікованого права відповідних суб'єктів, котре стосується результатів творчої діяльності у виробничій, науковій та художній сферах.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, ознаки інтелектуальної власності, термін, дефініція.

Kotenko M. Legal consolidation of intellectual property as a component of terminology.

In the work, the author determined the relevance of the topic of scientific research. It was noted that the principle of studying intellectual property as an independent legal term is determined by: first, the general methodological importance of studying and improving the concepts and categories of jurisprudence, as well as the terminology used in acts of law-making, legal interpretation and law enforcement; secondly, the existing shortcomings of its terminological consolidation in the provisions of both international law and Ukrainian legislation; thirdly, the doctrinal uncertainty of intellectual property as a component of the conceptual and categorical apparatus of legal science

The perspective of using the value-legal approach, which was taken as a basis for the study of intellectual property as a special value-legal phenomenon, has been proven, which will allow not only to determine the key properties of intellectual property, but also to put them in the basis of an improved conceptual definition and terminological consolidation. The state of scientific development of the subject of the article has been established. Based on the analysis of the state of the terminological consolidation of intellectual property, which is presented in the provisions of international legal acts and acts of the legislation of Ukraine, a critical

assessment was given to it, and shortcomings were identified. It has been established that the vast majority of scientists approach the understanding of intellectual property from the point of view of opposite theories - proprietary and exclusive rights theory. Moreover, even in legal science, scientists are already debating whether these theories relate to intellectual property or, after all, to the theory of intellectual property rights.

It is summarized that the current state of the terminological definition of the concept of "intellectual property" reflects: first, the value perception of intellectual property as something that requires personalization and definition of the range of rights of subjects, with the aim of its potential legal protection and possible legal protection; secondly, intellectual property is considered as the result of creative activity, which can be carried out only by a person due to his creative (intellectual) abilities; thirdly, the lawmaker clearly defines the spheres of a person's creative activity, where the result will be intellectual property, which includes industrial, scientific and artistic property; fourthly, intellectual property is understood through the prism of the personified right of the relevant subjects, which refers to the results of creative activity in the industrial, scientific and artistic spheres.

Key words: property, intellectual property, signs of intellectual property, term, definition.

Постановка проблеми. Важливість аналізу інтелектуальної власності як елементу правничої термінології визначається насамперед загальним методологічним значенням вивчення та удосконалення понять і категорій юриспруденції, а також термінології, що вживається в актах правотворчості, правотлумачення та правозастосування. Крім того, актуальність дослідження інтелектуальної власності крізь призму її термінологічного виміру підтверджується також:

- 1) існуючими недоліками її термінологічного закріплення в положеннях як актів міжнародного права, так і актів законодавства України;
- 2) доктринальною невизначеністю інтелектуальної власності як складової понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Вказані положення ще більше посилюють актуальність наукового дослідження інтелектуальної власності саме крізь призму її термінологічного виміру, взявши за основу відповідний методологічний підхід, що потенційно спроможний всебічно врахувати властивості інтелектуальної власності, відобразивши її природу та сутність. З урахуванням тематики цієї статті та перспективності використання ціннісно-правового підходу вважаємо за можливе і доцільне взяти саме його за основу вивчення інтелектуальної власності як особливого ціннісно-правового феномену, що дозволить не лише визначити ключові властиво-

сті інтелектуальної власності, але і вкласти їх в основу удосконаленого понятійного визначення і термінологічного закріплення.

Стан опрацювання теми наукової роботи.

В юридичній науці деякі аспекти термінологічного закріплення інтелектуальної власності вивчались в теоретико-правових та галузевих юридичних дослідженнях, авторами яких є А.О. Кодинець, А.А. Козловський, С.І. Максимов, О.П. Орлюк, О.О. Штефан та ін. Однак, й досі для окресленої проблематики притаманний плюралізм наукових підходів з більшості питань, а правове закріплення терміну «інтелектуальна власність» так і не отримало належного рівня в актах міжнародного права та в актах вітчизняного законодавства.

Метою статті є проведення аналізу стану термінологічного закріплення інтелектуальної власності, що представлено в положеннях міжнародних правових актів та актів законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість вчених до розуміння інтелектуальної власності підходять з точки зору протилежних теорій – пропріетарної та теорії виключних прав. При чому навіть в юридичній науці вченими вже ведеться дискусія щодо того, чи стосуються ці теорії інтелектуальної власності (Н. Мироненко, В. Семків, Є. Ходаківський, Р. Шишка та ін.) чи все ж таки теорії прав інтелектуальної власності (Г. Андрощук, А. Кодинець, О. Кохановська, О. Орлюк, О. Світличний, Є. Харітонов, О. Харітонова та ін.). Прихильники пропріетарної теорії виходять з того, що інтелектуальна власність є різновидом власності, особливістю якої є саме нематеріальні об'єкти, котрі є результатом творчої (інтелектуальної) діяльності людини. Відповідно і визначення поняття «інтелектуальна власність» засноване на тому, що в його основу закладено ідею співвідношення з поняттям «власність», а саме розглядається як співвідношення категорій складового (інтелектуальна власність) та загального (власність). З урахуванням того, що об'єкти права власності з точки зору юридичної науки поділяються на тілесні та безтілесні, відповідно інтелектуальна власність визначається як така, що стосується безтілесних об'єктів, і щодо такої власності суб'єкти володітимуть усіма тими правомочностями, що і суб'єкти по відношенню до тілесних об'єктів. Пропріетарна концепція, виникнення якої пов'язується з Великою французькою революцією, вважається продовженням теорії природного права. Оперуючи тезою про те, що все створене в результаті людської праці є власністю особи, яка це зробила, розроблювачі цієї концепції наполягали на закріпленні за винахідником права власності на безпосередній продукт своєї діяльності як невід'ємного, природного права. У вступній частині французького Патентного закону від 7 січня 1791 р. вказується, що будь-яка нова ідея,

проголошення і здійснення якої може бути корисним для суспільства, належить тому, хто її створив, і було б обмеженням прав людини не розглядати новий промисловий винахід як власність його творця [1, с. 116–118]. Зазначене положення Закону стало формальним підґрунтям для розвитку цієї теорії, усталеним сприйняттям інтелектуальної власності як особливого виду (форми) власності. По суті пропріетарна теорія виникає як відповідь на необхідність довести положення про те, що права суб'єкта в сфері інтелектуальної власності є насамперед такими самими як і права власника по відношенню до об'єкта матеріального світу. Таке право є абсолютним, непорушним та невід'ємним. Термінологія, що сформувалася під впливом пропріетарної теорії, застосовувалася і при розробці Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 року [2]. Відповідно до п. 2 ст. 1 цього документа термін «промислова власність» закріплюється в найширшому значенні і поширюється не лише на промисловість і торгівлю у власному розумінні слова, а також і на галузі сільськогосподарського виробництва, і добувної промисловості, і на всі продукти промислового чи природного походження, як, наприклад: вино, зерно, тютюновий лист, фрукти, худоба, копаліни, мінеральні води, пиво, квіти, борошно в частині правоспроможності патентоволодільця [2]. Однак, варто звернути увагу на те, що спроби поширення на нематеріальні об'єкти загального правового режиму права власності з самого початку зустрічало обґрунтовану критику, оскільки відома тріада повноважень власника (володіння, користування та розпорядження) до власників прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації непридатна. Справа в тому, що фізично володіти нематеріальними об'єктами неможливо, не можна розпорядитися ними, так як їх неможливо фізично передати, не можна говорити і про користування цими об'єктами в класичному розумінні цієї правомочності речового права.

Сам термін «інтелектуальна власність» з часом став більш умовним і його застосування в наші дні є певною даниною традиції, оскільки неможливість поширення дії речового права на нематеріальні об'єкти очевидна багатьом дослідникам. Як наслідок, розвиток юридичної думки в пошуках особливого механізму правового регулювання охорони результатів інтелектуальної діяльності призвів до зародження нової концепції, що отримала назву теорії інтелектуальних прав.

Водночас, згідно з положеннями іншої теорії – теорії інтелектуальних прав (або теорії виключних прав) поняття «інтелектуальна власність» є умовним, оскільки тут мова має йти про обсяг та виключність прав відповідних суб'єктів, а також про їх правомочну поведінку. Зокрема, ними може бути реалізовано в тому числі і право заборони використання об'єкту інтелектуальної власності

будь-якій третій особі. Тому і характеристика власності має виходити з точки зору її правового режиму та прав суб'єктів на матеріальні та нематеріальні речі. В свою чергу особливостями таких прав на нематеріальні речі буде їх специфіка в часі реалізації, порядку реалізації, просторі реалізації тощо. Теорія інтелектуальних прав пов'язується із розумінням інтелектуальної власності як інституту, котрий визначає систему прав на об'єкти інтелектуальної власності. Вченими зазначається про те, що поширювати поняття про речові права на права, що не мають своїм об'єктом речі, здається теоретично незручним. Порядок виникнення, переходу, припинення, захисту речових прав розрахований саме на матеріальний їх зміст, і тому поширення цих правил на зовсім іншу сферу може створити небажане змішання уявлень у теорії і практиці [3, с. 37]. Прихильники цієї концепції наголошують на значній кількості непридатних до прав на результати творчої діяльності речових інститутів, зокрема відсутність захисту володіння через відсутність останнього; неможливість нового володіння (окупації) патентом, від якого відмовився його власник; обмеження строку правового захисту на відміну від безстрокової охорони права власності; територіальне обмеження прав винахідників; відмінність засобів передачі й захисту та деякі інші. На підставі подібних аргументів робиться висновок, що права авторів, винахідників, патентоволодільців є правами особливого роду, які неможливо віднести ні до речових, ні до зобов'язальних прав [4, с. 20]. Прихильники теорії інтелектуальних прав традиційно виступають проти використання в нормативних актах терміну «інтелектуальна власність» як такого, що не відображає справжню сутність нематеріальних об'єктів і сприяє помилковому ототожненню з речовим правом. Згодом теорія інтелектуальних прав стала домінуючою і її впливу піддалися правові системи багатьох цивілізованих країн світу. Як наслідок, інтелектуальна власність набуває більш широкого – міждисциплінарного розуміння в якості особливої соціокультурної цінності. На нашу думку, це стало наслідком поступової відмови від абсолютності положень пропріетарної теорії та їх доповнення положеннями іншої теорії, в результаті чого «інтелектуальна власність», як понятійно-категоріальна конструкція, визнається крізь призму загальної соціальної мети, суспільно визнаної цінності, котра досягається та в подальшому забезпечується, в тому числі і за допомогою права.

Варто відзначити, що формально-юридичний підхід до розуміння інтелектуальної власності по суті взятий за основу її термінологічного закріплення в нормах міжнародного права. Так, в положеннях міжнародних правових актів доктринальне розуміння інтелектуальної власності знайшло своє втілення у відповідному термінологічному

закріпленні вказаного поняття, а також вживається для позначення вказаного правового феномену. Насамперед варто відзначити положення Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (1967 року із змінами 1979 року) [5], яка закріпила утворення Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Зокрема у вказаному акті закріплено визначення поняття «інтелектуальна власність», яке відображає його юридичне персоніфіковане сприйняття, як права щодо конкретних результатів творчої діяльності у виробничій, науковій та художній сферах (ст. 2) [5]. Положення Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) визначають термін «інтелектуальна власність» як комплекс прав, які стосуються літературних, художніх і наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів в усіх сферах діяльності людини; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захисту від недобросовісної конкуренції; інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній, художній сферах [5]. Тобто мова іде про відповідний комплекс правомочностей суб'єктів, котрі прив'язані (стосуються) об'єктів інтелектуальної власності або самої інтелектуальної діяльності, або захисту в сфері обігу об'єктів інтелектуальної власності.

На нашу думку, окреслений підхід до термінологічного визначення поняття «інтелектуальна власність» відображає:

– по-перше, ціннісне сприйняття інтелектуальної власності як такої, що потребує персоналізації та визначення кола прав суб'єктів, з метою її потенційної юридичної охорони та можливого правового захисту. Тобто правотворцем презюмується його значення (цінність) для: а) суб'єкта, що має відношення до інтелектуальної власності; б) соціуму, що ним визнається та може бути об'єктом протиправних зазіхань на неї зі сторони інших осіб, а отже потребує правової охорони та захисту;

– по-друге, інтелектуальна власність розглядається як результат творчої діяльності, що може здійснюватися лише людиною в силу її творчих (інтелектуальних) здібностей;

– по-третє, правотворець чітко визначає сфери творчої діяльності людини, де результатом буде інтелектуальна власність, до яких відносить виробничу, наукову та художню;

– по-четверте, інтелектуальна власність розуміється крізь призму персоніфікованого права відповідних суб'єктів, котре стосується результатів творчої діяльності у виробничій, науковій та художній сферах.

Варто погодитись з думкою вчених в тому, що положення Конвенції започаткували і ще більше

розширили юридичне розуміння інтелектуальної власності, характеризуючи її як таку, що: не лише проголошується як загальна людська цінність, але одночасно вона властива усім народам, має місце за всіх часів й в усіх культурах, знаменує собою світовий розвиток та історично сприяє прогресу суспільства [6, с. 11–14].

В положеннях Конституції України визначення поняття «інтелектуальна власність» не надається, водночас в ст. 41 законодавець закріплює право кожного володіти, користуватись та розпоряджатись результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності [7], фактично взявши за основу так зване загальне коло правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження. Безумовно, такий підхід не позбавлений критики, хоча б в частині того, яким чином можна володіти результатами своєї інтелектуальної (творчої) діяльності або в який спосіб реалізується користування такими результатами. Проте законодавець, регламентуючи відносини в сфері інтелектуальної власності, за основу бере підхід, що заснований на ідеї виключності прав правоволодільця. Незважаючи на те, що законодавчо термін «інтелектуальна власність» так і не знайшов свого закріплення в положеннях законодавчих актів України, зокрема в положеннях Цивільного кодексу України та в положеннях профільних законодавчих актів, законодавець бере за основу і закріплює коло прав відповідних суб'єктів, які іменуються як особисті немайнові та майнові права на об'єкти інтелектуальної власності. Тобто мова іде не про власність на об'єкти (результати) інтелектуальної діяльності, а про відповідні права суб'єктів. Отже і тлумачення таких норм пов'язуватиме інтелектуальну власність з відповідними правами суб'єктів. Вказана думка доводиться і тим, що в положеннях ст. 419 ЦК України [8] законодавець чітко розмежує «права інтелектуальної власності» та «права власності», де останнє стосується виключно речі, вони є незалежні одне від одного і перехід права на об'єкт інтелектуальної власності чи перехід права власності не тягнуть за собою, відповідно, перехід іншого права. Подібним до попереднього підходу до визначення поняття «інтелектуальна власність» є визначення «інтелектуальної власності» як сукупності конкретних об'єктів – результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Виходячи із цієї точки зору, інтелектуальна власність – це результати інтелектуальної, творчої діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших сферах, права на які охороняються законом. По суті мова іде про так званий звужений підхід, який за основу розуміння інтелектуальної власності вкладає ідею неодмінної матеріалізації її результатів. Відповідно подальше сприйняття інтелектуальної власності зі сторони представників юриспруденції засновуватиметься на уявленнях про можливості

реалізації суб'єктами своїх правомочностей, котрі стосуються об'єктивізованих результатів інтелектуальної діяльності.

Висновки. Варто відзначити, що результат інтелектуальної (творчої) діяльності та об'єкт інтелектуальної власності не є тотожними поняттями, які необхідно розмежовувати саме за ознакою їх об'єктивізованого виразу. Безумовно вказані поняття є пов'язаними між собою та співвідносяться як категорії «умови» та «форми». Результатом такої інтелектуальної (творчої) діяльності є відповідна думка, ідея, гіпотеза, концепція, версія, котра має ідеалізований характер, існує у нематеріальній формі. По суті результатом є творча думка, в якій узагальнено певну позицію, ідею автора. Варто відзначити, що право за своєю сутністю є таким, що не поширюється на думки, ідеї та положення автора, що не набули свого зовнішнього виразу. Підтвердженням цього є положення Конституції України, що гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34) [7], котра не може бути предметом правового регулювання, а отже визначатись волею правотворця. Таким чином сучасне право фактично не в змозі впливати на творчу діяльність та на її результати, що не набули об'єктивної форми, до тих пір, поки ці ідеї, концепції, положення не набудуть матеріального виразу. В цьому плані варто погодитись з думкою О.П. Орлюк про те, що «право не може безпосередньо регулювати інтелектуальну, творчу діяльність. Цей процес залишається за межами дії правових норм. Коли процес творчості завершується, незалежно від того, яку об'єктивну форму набуває його результат, вступають в дію правові норми, що забезпечують його суспільне визнання, і які встановлюють правовий режим відповідного об'єкта та охорону прав і законних інтересів його творця. Отже, результати інтелектуальної, творчої діяльності можуть ставати об'єктами правовідносин тільки тоді, коли вони втілюються в яку-небудь об'єктивну форму, що забезпечує їх сприйняття іншими людьми» [6, с. 14]. Дійсно, до тих пір, поки результати інтелектуальної (творчої) діяльності не набудуть об'єктивності (матеріального виразу, наприклад, у вигляді твору літератури, мистецтва, зареєстрованої торгової марки, оформленого патентного документу тощо) ці результати не можуть бути об'єктами правовідносин, вони є такими, що не можуть бути сприйнятими суб'єктами, а отже вони не визначаються як об'єкти інтелектуальної власності в юридичному плані. Тому в науковій юридичній літературі вченими саме в правовому контексті більше використовуються терміни «об'єкт інтелектуальної власності» або «об'єкт права інтелектуальної власності», і для того щоб конкретний об'єкт як результат інтелектуальної (творчої) діяльності набув статус об'єкта права інтелектуальної власності, він має бути на-

ділений такими ознаками як: 1) бути результатом інтелектуальної діяльності; 2) мати об'єктивну форму вираження [1, с. 12–14].

Така об'єктивна форма може мати різні прояви, водночас вона матиме завжди зовнішній вираз. Наприклад, розробка програмного забезпечення матиме результатом відповідне зовнішнє вираження у вигляді мікросхем, цифрової інформації, розміщеної на відповідному її носії тощо. Так само створення твору мистецтва набудатиме статус об'єкта права інтелектуальної власності з того моменту коли воно набуло зовнішнього виразу у вигляді відповідної картини, скульптури тощо. І це є цілком логічно, оскільки в іншому випадку треті суб'єкти не матимуть уявлення про наявність об'єкта права інтелектуальної власності, оскільки об'єкт не буде доступним для сприйняття іншими людьми. Варто відзначити, що така об'єктивність, як правило, визначає певний матеріальний прояв результату інтелектуальної (творчої) діяльності, при чому не має значення, яким має бути цей прояв: чи письмовий, чи зображувальний, чи цифровий тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: концептуальні засади: монографія / За ред. О.П. Орлюк. Київ: Лазурит-Поліграф, 2010. 464 с.
2. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.
3. Немеш П.Ф. Правова охорона торговельних марок в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 204 с.
4. Атаманова Ю.Є. Права промислової власності як форма участі в господарських товариствах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 212 с.
5. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU67K05U?ed=1967>.
6. Право інтелектуальної власності: навчальний посібник / О.П. Орлюк, А.О. Кодинець, І.В. Кривошеїна, Ю.В. Носік та ін.; за ред. О.П. Орлюк та А.О. Кодинця – Київ: Юрінком Інтер, 2021. 482 с.
7. Конституція України Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print80>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.